

Strejken skal have en årsag

- nogle perspektiver på forskningen i arbejdsconflikternes historie

Af Lars K. Christensen

Til dagligt behøver virksomhedsejeren og arbejderen hinanden. Den første har brug for arbejdskraft, den sidste har brug for at nogen køber hans arbejdskraft og betaler ham en løn. Det almindelige er, at der arbejdes i god ro og orden. Men alt andet lige er virksomhedens overskud omvendt proportional med arbejds lønnen. Der findes intet objektivt kompromis mellem de to. Forholdet mellem løn og profit - og dermed også alle andre forhold, der vedrører lønarbejdet, som arbejdstid- og tempo, rettigheder og pligter, o.s.v. - afgøres til hver en tid af styrkeforholdet mellem arbejdere og arbejdsgivere. Nogle gange brydes arbejdsroen derfor af åben konflikt, når det er nødvendigt at få afprøvet det aktuelle styrkeforhold.

Strejken - eller arbejdsgiverens modtræk: lockouten - er som en slags dramatisk fortætning af de sociale relationer i det kapitalistiske samfund. Det kan ikke undre, at der i den danske arbejdslevshistoriske litteratur findes talrige studier af arbejdsconflikter. Hvad der derimod kan undre er, at der stort set ikke findes værker som analyserer arbejdsmarkedets konflikter over et længere tidsrum, forsøger at fremdrage forskelle og ligheder og sætte konflikterne i relation til den almindelige historiske udvikling.

I 1999 udgav SFAH en bog, som til dels råder bod på dette. Der drejer sig om *Arbejdsconflikternes historie i Danmark. Arbejds kamp og arbejderbevægelse 1870-1940* af Knud Knudsen. Af forskellige årsager har det ikke været muligt at anmelde bogen i Arbejderhistorie tidligere. Da den således allerede har været omtalt adskillige steder, er det følgende ikke så meget en anmeldelse, som det er et oplæg til en videre debat om bogens emne.

Men lad mig først præsentere bogen i hovedtræk: Forfatterens gennemgang af arbejdsconflikternes historie er opdelt kronologisk i to store tidsafsnit, nemlig perioderne ca. 1870-1918 og 1919-1939. Hertil kommer et mindre afsnit om perioden 1940-1999.

De kollektive aktioner i det førindustrielle samfund havde især karakter af uorganiserede opløb og for håndværkere desuden spadseregangen, hvor man i større antal forlod arbejdet og tog på valsen. Men efterhånden fik de et mere organiseret præg. 1870'erne var således præget af omgangsskruen, hvor arbejdet nedlægges på en arbejdsplads ad gangen, således at de der stadig er i arbejde kan understøtte de strejkende.

Forandringerne af de kollektive aktionsformer i 1800-tallets første halvdel sker naturligvis gradvist. Årsagerne er flere, men som forfatteren antyder, så må strejken karakteriseres som en moderne aktionsform, som har sin baggrund i de sociale og økonomiske forandringer, som industrialiseringen og udviklingen af et kapitalistisk arbejdsmarked skaber. Opsvinget i strejkekampene i de tidlige 1870'ere var et udtryk for, at arbejderne lærte at udnytte markedsmekanismerne på deres eget specielle marked, arbejdsmarkedet (s. 36). Men hertil kommer den meget væsentlige pointe, at den moderne strejke er en aktionsform som kræver organisering. Den i 1871 stiftede Internationale Arbejderforening havde bl.a. umiddelbar succes, fordi den opfyldte dette behov. Af samme grund mener forfatteren, at 1871 markerer strejkehistoriens egentlige start i Danmark.

Det har været diskuteret om det var socialisternes forsøg på at organisere arbejderne, der skabte strejkerne, eller omvendt. Knud Knudsen svarer med et både-og: strejkebevægelsen var grundlaget for

arbejderbevægelsen, men samtidig styrkede organiseringen arbejdernes tro på at det kunne nytte at kæmpe. Strejken var for arbejderbevægelsen ikke noget en gang givet og uproblematisk. Den var, med Pios udtryk, et tveægget sværd, hvis rette brug hele tiden stod til diskussion. Denne diskussion udgør en rød tråd gennem hele fremstillingen.

Gennem etableringen af fællesorganisationer og landsdækkende fagforbund styrkede arbejderne deres kampevne. Men hermed fremkaldte man også en modreaktion fra arbejdskøberne. Ved at organisere sig og tage lockouthåbet i anvendelse, kunne disse modgå omgangsskruen. Den store smedelockout i 1885 markerede et nyt udviklingstrin i arbejdskonflikternes historie. Et tredje trin nås med de nationale konflikter i 1897 og 99. Der er, ifølge Knudsen, tale om en stadig eskalation fra små, lokale til store, nationale konflikter. Og det er arbejdskøberne som har ført an i eskalationen, fordi de står relativt stærkest i de store konflikter, hvor lockouthåbet er mest effektivt.

Storlockouten i 1899 og Septemberforliget var naturligvis en afgørende begivenhed. Her knæstattes de kollektive forhandlinger og overenskomstsyste­met. Men der skete en videre udvikling mod centralisering efter 1899: Arbejdskøberne pressede på for at skabe den samlede overenskomstsituation, hvor alle fags overenskomster udløber samtidig, og et nej til en ny overenskomst i ét fag derfor kunne besvares med lockout i en række andre fag. Dette skete endeligt i 1916.

Sideløbende hermed udvikledes det fagretslige system, arbejdskampen blev lagt i mere eller mindre faste rammer og forhandlingerne hævede sig op på et stadigt højere organisatorisk niveau. Hertil kom, at arbejdskonflikterne berørte flere og flere interesser, når de steg i omfang. Forligsinstitutionen blev oprettet som en statslig mæglingsinstans i forbindelse med overenskomstforhandlingerne, som skulle varetage samfundets interesse i at undgå konflikter.

Denne udvikling foregik imidlertid ikke uden modspil. Mest markant fra den syndikalistiske venstreopposition, som med sin protest mod arbejdskampens disciplinering fik et ikke ubetydeligt omfang i tiden omkring 1. verdenskrig.

Mellemkrigstiden udgør fremstillingens andet store hovedafsnit. Man mærker tydeligt, at forfatterens oprindelige interesse og udgangspunkt ligger i netop denne periodes arbejdskampe. Mellemkrigstidens konflikthistorie er præget af store svingninger: i 1919-20 var arbejderne i offensiven med et stort antal strejker, som førte til lønstigninger og til gennemførelse af 8-timers dagen. Men så gik arbejdskøberne til modangreb: med storlockouterne i 1921, 22 og 25 lykkedes det at tvinge fagbevægelsen i defensiven og lønningerne nedad. Herefter fulgte nogle rolige år, indtil det igen kom til storkonflikt i 1936. I de hårdeste kriseår, i første halvdel af 30'erne, var konfliktniveauet således klart lavere end i f.eks. 1920'erne.

For at forstå og forklare arbejdskampenes relativt rolige forløb herhjemme i kriseårene, skriver Knudsen, er det nødvendigt at anlægge nogle bredere samfundsmæssige synsvinkler (s. 11). Tiden umiddelbart efter 1. verdenskrig var stærkt præget af de revolutionære begivenheder i Europa. I januar 1919 bragte Dansk Arbejdsgiverforenings medlemsblad en bekymret leder. Man konstaterede at krigen var forbi, men tilbage "staar der en Kamp, der er endnu uhyggeligere, nemlig Kampen indenfor Nationerne selv. Man så med bekymring på det hjemlige arbejdsmarked, som ifølge Industrieretningen var præget af kogende uro. Tonen på arbejdspladserne var utaalelig, idet Arbejderne i Følelse af deres Magtstilling paa enhver Maade søgte at tiltvinge sig Herredømmet" (s. 145-46).

Ifølge Knudsen er det i denne kontekst, vi skal forstå den meget aggressive linie som arbejdskøberne anlagde i 1920'erne: i arbejdskøbernes selvforståelse blev evne til at holde lønnen i ave identificeret med evnen til at forsvare det borgerlige samfund.

Anderledes under 30ernes Stauning-epoke. Her indgik overvejelser om brug af konfliktvåbnet i den bredere diskussion om kampen mellem demokrati og diktatur. Der er i det hele taget en hovedpointe i fremstillingen, at der sker en stigende politisering af arbejdskampen i 1930erne, parallelt med en politisering af det økonomiske liv. Dette kommer til udtryk gennem et stigende antal politiske indgreb i arbejdsmarkedets konflikter, hvoraf det første fandt sted i 1933 som led i Kanslergadeforliget. Året efter blev Forligsmands-institutionen indført ved lov.

En anden samfundsmæssig synsvinkel som forfatteren anlægger, er arbejdskonflikternes rolle i det som han kalder modsætningen mellem land og by. Landbruget følte sig trængt på både indtægter og værdier, og førte sig fra midten af 20erne ganske aggressivt frem. I 1923-26 fandt der en langvarig konflikt sted i Kolindsund, som i sin kerne handlede om landarbejdernes ret til at organisere sig og føre kollektive forhandlinger. Kampen blev fra fagbevægelsens side bl.a. ført gennem blokade, og det førte til at Venstreregeringen i 1929 fremsatte og fik vedtaget Loven om Værn af Arbejds- og Erhvervsfriheden, også kendt som Tugthusloven. I ly af Venstreregeringen søgte arbejdskøberne på landet at skærpe klassekampen, og bekæmpe arbejdernes organisationsforsøg.

Industriens arbejdsgivere havde derimod en anden dagsorden. De ønskede først og fremmest ro til at gennemføre de rationaliseringer, som mange virksomheder forsøgte sig med fra slutningen af 1920erne. På den baggrund voksede tanker frem om gensidigt samarbejde mellem industri og arbejde, for at fremme produktiviteten til gavn for begge parter - tanker som også vandt en vis genklang indenfor arbejderbevægelsen. Paradoksalt nok blev der således færre, store arbejdskampe, i en periode hvor klasse modsætningerne på andre områder blev skærpet. Det er Knudsens opfattelse, at disse interesseforskelle mellem land og by, og landbrugets arbejderfjendske optræden, dels fik Arbejdsgiverforeningen til at bryde med Venstreregeringen, dels skabte grundlaget for at Socialdemokratiet kunne komme til magten i 1929.

Udviklingen i mellemkrigstiden skabte interne brydninger i fagbevægelsen. Mest kendt er Arbejdsmandsforbundets udtræden af De samvirkende Fagforbund i kølvandet på storlockouten i 25. Det principielle indhold i de interne brydninger var forholdet mellem forbundenes autonomi, herunder især retten til at føre decentrale overenskomstforhandlinger på den ene side, og ønsket om at stå enige og slagkraftige overfor arbejdskøberne på den anden. Sat på spidsen handlede det om, hvor vidt et enkelt fag skulle kunne vælte læsset i de store, sammenkoblede overenskomstsituationer - eller om flertallet skulle bestemme, og dermed tvinge et fag som var i mindretal til at leve med en overenskomst, som man var imod.

I modsætning til de to foregående hovedafsnit, så fremstilles perioden efter 1940 på en ret skitsepræget måde, som efterlader flere spørgsmål end besvarelser. F.eks. nævnes eksempler på decentralisering af overenskomstforhandlingerne. I betragtning af, at tesen om arbejdskøbernes stadige pres for centralisering er en af de bærende i resten af fremstillingen, er det bemærkelsesværdigt at denne nye udvikling slet ikke søges forklaret. Det skal retfærdigvis siges, at bogen ifølge sin undertitel kun prætenderer at dække tiden frem til 1940, og at afsnittet om tiden herefter udtrykkeligt præsenteres som en perspektivering af de egentlige hovedafsnit.

Knudsens fremstilling af arbejdskonflikternes historie i Danmark er grundig og rig på detaljer. Men bogen indbyder også til diskussion. Først og fremmest om forklaringsmodeller. Det er som sagt Knudsens ambition at anlægge en bredere samfundsmæssig synsvinkel på arbejdskampens historie. Spørgsmålet er imidlertid, hvad der ligger i det begreb? Som beskrevet i det foregående knytter han an til periodens almindelige politiske historie, og sætter på den måde arbejdskonflikterne ind i et større perspektiv. På den anden side er bogen også en kritik af i hvert fald én bestemt type af bredere synsvinkler, nemlig den som Knudsen

karakteriserer som teorien om en sammenhæng mellem økonomisk krise og arbejdskampe og i bredere forstand en tese om arbejderklassens radikaliserings som følge af krisen (s. 10). Denne teori karakteriseres i bogens konklusion som en simpel generalisering (s. 342).

Knudsen mener at tesen ikke holder overfor mødet med empirien: den økonomiske krise i 1930'erne gav - i modsætning til 1921-22 - ikke anledning til storkonflikter. Tværtimod var der forholdsvis roligt på arbejdsmarkedet i de værste kriseår i begyndelsen af 30'erne.

Spørgsmålet er imidlertid, om ikke denne tolkning af empirien i sig selv er lidt for simpel? Både krise og radikaliserings er jo begreber, som dækker over ret så komplekse fænomener. Hvori bestod mellemkrigstidens krise? Ser vi på arbejdsløshed, så toppede den i 1932 med 32 % ledighed for året som gennemsnit. Men samme år var reallønnen for de som var i arbejde den højeste i hele mellemkrigstiden¹. Disse to forhold antyder, at forskellige grupper af arbejdere ikke nødvendigvis oplevede krisen på samme måde. Det er i sig selv sags natur ikke de arbejdsløse, som strejker. Holder vi os isoleret set til året 1932, så kan netop det faktum at overenskomstforhandlingerne i lige netop det år endte med forlig, og at antallet af konflikter var et af mellemkrigstidens laveste², altså paradoksalt nok godt tages til indtægt for en simpel sammenhæng mellem økonomiske konjunkturer og konfliktniveau. Efter 1932 falder reallønnen ganske vist, for at nå et relativt lavpunkt i 1937³. Men i 1936 var der også storkonflikt, med ca. 100.000 arbejdere på gaden.

Et af de få andre studier, som er foretaget af danske arbejdskonflikter over en længere periode, er Flemming Mikkelsens Arbejdskonflikter i Skandinavien 1848-1980. Mikkelsen benytter i sin undersøgelse en historisk-sociologisk metode, som i høj grad baserer sig på kvantitative kilder. Ved gennemgang af et større talmateriale kan han således konstatere, at der for perioden 1915-1939 er en statistisk samvarians mellem bl.a. detailpriser, timefortjenester og leveomkostninger på den ene side, og antallet af arbejdsstandsninger på den anden⁴.

Det betyder naturligvis på ingen måde, at de konkrete arbejdskonflikter kan forklares entydigt og udtømmende med henvisning til de økonomiske konjunkturer. Men Mikkelsens undersøgelse sandsynliggør, at der er tale om en vis strukturel overensstemmelse mellem økonomiske konjunkturer og arbejdernes vilje til konflikt, som derfor bør indgå i en diskussion af årsagerne til arbejdskonfliktens udviklingsforløb.

Den tese som Knudsen kritiserer, hævder også at krisen fører til arbejderklassens radikaliserings. Igen mener han, at de tidlige 30'ere modbeviser dette. I 1932 blev der dog for første gang indvalgt kommunister i Folketinget. Ganske vist kun 2. Men bag det parlamentariske gennembrud for DkP lå et vellykket forsøg på at organisere de arbejdsløse. Og selv om det ikke kom til konflikt i forbindelse med overenskomstfornyelserne, så var der dog større strejker blandt søfolk og slagteriarbejdere, samt flere mindre konflikter. Kommunisterne spillede en fremtrædende rolle i disse strejker. 1930'erne markerede etableringen af en levedygtig venstreopposition i arbejderbevægelsen.

Hertil bemærker Knudsen at 1930'erne blev Staunings og Socialdemokratiets store år og et brud med reformismen syntes der heller ikke på nogen måde at være tale om (s. 10-11). Men hermed synes Knudsen også indirekte at placere sig indenfor en forståelse af radikaliserings, som hører hjemme i den diskurs han kritiserer. Den ideologiske udvikling i Socialdemokratiet i mellemkrigstiden er en diskussion for sig selv. Men vi kan vel roligt konkludere, at Stauning lå et godt stykke politisk til venstre for Madsen-Mygdal? Selv om det ikke just kom til nogen revolutionær opstand i Danmark i 1930'erne, så kunne man vel godt argumentere for den opfattelse, at såvel Socialdemokratiets parlamentariske succes som den relative

styrkelse af arbejderbevægelsens venstrefløj, til sammen er udtryk for en venstredrejning i den danske arbejderklasse og i mellemlagene i forhold til de foregående år?

Der er således som minimum brug for en række ekspliciteringer og delkonklusioner, før så komplekse begreber som krise og radikalisering kan forholdes til empirien på en meningsfuld måde, og der er efter min mening ikke belæg for Knudsens noget firkantede behandling og afvisning af en strukturel sammenhæng mellem økonomiske konjunkturer og arbejdsconflikter.

Et andet bidrag til forklaring af arbejdsconflikternes historie, af mere strukturel karakter, er forandringerne i selve produktionsprocessen. Knudsen kommer således, som nævnt ovenfor, ind på rationaliseringens betydning i mellemkrigstiden. Rationaliseringen kan tænkes at have betydning for arbejdsconflikterne på flere niveauer. Knudsen giver flere eksempler på, hvordan konkrete rationaliseringstiltag udløste strejker. Når arbejdsprocesser blev omlagt, kunne den kamp om magten over arbejdet, som ligger som et immanent, strukturelt fænomen i den kapitalistiske arbejdsproces, pludselig antage meget konkrete former. Hertil kom, at den stærkt rationaliseringskritiske venstreopposition kunne fiske i rørte vande, hvorved en strejke mod rationalisering kunne udvikle sig til en intern konflikt i arbejderbevægelsen med principielle overtoner, som det skete f.eks. med strejken på Fords samlefabrik i 1928, kvindestrejken i jernindustrien i 1930 og strejken mod Bedeaux-systemet på Silkeborg Tekstilfabrik i 1934.

På et mere overordnet plan påvirkede rationaliseringerne også såvel arbejdskøbernes som arbejderbevægelsens holdninger. Knudsen argumenterer plausibelt for, at den mindre aggressive politik som Dansk Arbejdsgiverforening førte fra slutningen af 1920erne sammenlignet med den hårde lockout-linie i første del af samme årti, skyldtes et ønske om arbejdsro til at gennemføre rationaliseringer (s. 244). På den anden side var der også blandt socialdemokratiske topfolk, som Stauning og smedeformand Kjærbøl, store forhåbninger til rationaliseringerne. De blev set som en mulig genvej til lavere arbejdstid og højere løn, udenom de opslidende arbejdsconflikter.⁵ Industriens rationaliseringer var altså, ifølge Knudsen, en direkte medvirkende årsag til ændringer i konfliktmønstre og arbejdsconflikternes omfang.

Knudsen kommer desuden ind på Socialdemokratiets syn på arbejdskampen, som element i partiets forandrede syn på forholdet mellem økonomi og politik i almindelighed. I 30erne blev således den opfattelse fremherskende, at den gamle privatkapitalisme var ved at blive afløst af en ny form for statskapitalisme. Fagforeningerne måtte derfor i højere grad betragtes som en integreret del af den socialdemokratiske økonomiske politik. Som Kjærbøl udtrykte det, så "kan vi ikke overlade til vort Parti og vor Regering alene at løse de økonomiske problemer. Fagbevægelsen maa ogsaa være med, men at være med vil sige at øve Indflydelse, og en saadan øves ikke, naar man prædiker direkte Aktion og aaben Arbejds-kamp som det eneste Vaaben, Arbejderne har at bruge" (s. 307). Det er således symbolsk, at den Socialdemokratiske regering i 1933 gennemførte både Kanslergadeforliget - det store, statslige kriseindgreb - og det første politiske indgreb i en arbejdsconflikt, med det et-årige forbud mod strejke og lockout.

Jeg kan kun være enig med Knudsen i hans syns på rationaliseringernes betydning direkte for arbejdskampen, og mere indirekte for ændringerne i Socialdemokratiets syn på fagbevægelsens rolle. Men rationaliseringerne er jo for så vidt kun et særtilfælde af produktionsprocessens forandring. Det gælder vel for hele perioden siden 1871 og i en vis forstand også før, at arbejderklassens organisations- og aktionsformer, og arbejderbevægelsens taktik og strategi, i høj grad har forandret sig i takt med udviklingen i produktions- og arbejdsprocesserne.

Knudsen har i en anden sammenhæng argumenteret for en opdeling af arbejdets historie i Danmark i forskellige faser, ud fra en kombination af den samfundsmæssige organisering af arbejdet og de

teknologiske forandringer i arbejdet⁶. Det ville være interessant med en analyse af arbejdskonflikternes historie, som mere eksplicit knyttede an til arbejdets historie i denne forstand.

Arbejdskonflikter er, som sagt indledningsvis, en slags dramatisk fortætning af de sociale relationer i det kapitalistiske samfund. De er godt stof for historikeren, fordi der helt basalt set ofte er tale om spændende og medrivende begivenhedsforløb. Men arbejdskonflikter er også interessante af en anden årsag: under konflikter tvinges aktørerne til at gøre deres stilling klar, og argumentere for deres sag. Det gælder som regel ikke blot de umiddelbart involverede, men også det omgivende samfund. Meget af det som er usagt i hverdagen, bliver eksplicit under en konflikt. For historikeren kan konflikterne tjene som et prisme, som kaster lys ikke blot over den aktuelle situation, men også de strukturer og intentioner som danner dens baggrund.

De økonomiske konjunkturer og udviklingen i produktions- og arbejdsprocesserne er to eksempler på strukturelle træk i historien, som danner baggrund for konflikternes begivenhedsforløb. Som bidrag til forklaring af arbejdskonflikternes historie, er de naturligvis ikke udtømmende i sig selv, og må specificeres nærmere i den konkrete, historiske kontekst. I det hele taget deler jeg den grundlæggende mistænksomhed overfor alt for simple, mono-kausale forklaringsmodeller, som Knudsen indirekte giver udtryk for. Men det vil på den anden side også være en fejl, at afvise de strukturelle forklaringer som blot og bar forsimplinger. Som en klog mand en gang sagde, så er det menneskene der skaber historien, men de gør det indenfor rammer som er blevet dem givet underforstået: skabt af tidligere menneskelige handlinger.

Den sociale forandring finder således sted, og historien skabes, i en dialektik mellem aktør og struktur. Arbejdskonflikter er gode objekter, når denne dialektik skal studeres og gøres konkret. Idealet må være, at kombinere både struktur- og aktørperspektivet i studiet af arbejdskonflikternes historie.

Knud Knudsen: *Arbejdskonflikternes historie i Danmark - arbejdskampe og arbejderbevægelse 1870-1940*. SFAH 1999. 384 s., S/H ill. 325 kr. (ordinærpris) / 260 kr. (medlemspris)

¹ Ifølge DsFs lønstatistik, cf. Dansk socialhistorie, bd. 6, s. 361.

² En lockout på slagteriområdet, som især var et politisk forsøg fra landbruget på at presse Stauningregeringen, medførte dog et relativt stort antal tabte arbejdsdage

³ Som note 1

⁴ Flemming Mikkelsen: *Arbejdskonflikter i Skandinavien 1848-1980*. Kbh., 1992, s. 250-51.

⁵ Selv om Socialdemokratiet grundlæggende var positivt indstillet overfor rationaliseringer, så var forholdet dog lidt mere nuanceret. Ikke alle forbundsledelser var nødvendigvis begejstrede for rationaliseringer, men der herskede en udbredt teknologideterminisme, ifølge hvilken det var i bedste fald håbløst og i værste fald reaktionært at modsætte sig rationaliseringer. I slutningen af 30'erne bliver rationaliseringernes negative konsekvenser endelig også et officielt Socialdemokratisk debateme, jvnf. J.P. Christensen: *Rationalisering og arbejderne - dansk industri i mellemkrigstiden*, i: Fl. Mikkelsen (red.): *Produktion og arbejdskraft i Danmark gennem 200 år*. Kbh, 1990.

⁶ Knud Knudsen: *Arbejdets historie i Danmark. Nogle hovedlinier i det kapitalistiske arbejdes opståen og udvikling i Danmark frem til 2. verdenskrig*, i: Mikkelsen (1990).

